

UDK: 329.17(497.6=163.41)"1914":050
323.23(497.6)"1914"

Izlaganje sa naučnog skupa

"SRPSKA RIJEČ" I 1914. GODINA – SISTEM NACIONALNE MOBILIZACIJE

Sonja Dujmović

Institut za istoriju, Sarajevo

Abstract: In this article, the author shows how "Srpska Riječ," the newspaper of the Radical Party in Bosnia and Herzegovina, used the assassination of Franz Ferdinand in Sarajevo in 1914 to mobilize the Serbian nation after the First World War. The promotion of Vidovdan (a religious holiday), the removal of the memorial for Ferdinand and Sophie, and an organized court process against a notable Sarajevo noblewoman were all used for the same goal.

Key words: "Srpska riječ," 1914, national mobilization, Vidovdan, memorial, culprit, court process

Abstrakt: U članku autorica pokazuje kako "Srpska riječ", list radikalne stranke u Bosni i Hercegovini, atentat na Franca Ferdinanda 1914. godine u Sarajevu nakon Prvog svjetskog rata koristi u cilju nacionalne mobilizacije srpskog naroda. Istu svrhu ima pominjanje Vidovdana, uklanjanje spomenika Ferdinanda i Sofije, kao i sudski proces organizovan jednoj uglednoj sarajevskoj gospođi.

Ključne riječi: "Srpska riječ", 1914. godina, nacionalna mobilizacija, Vidovdan, spomenik, krivac, sudski proces

Započet 1914. godine u Sarajevu, a tek minuli Prvi svjetski rat, kako god nazivan - velikim ratom, totalnim ratom, besmislenim pokoljem, klanicom, organizovanim nasiljem ili nepogodom, izmijenio je tok civilizacije Zapada, produbio duhovnu krizu i ostavio iza sebe strah od budućnosti. Milioni mladih ljudi živjeli su par godina u nasilju, pozvani da bez pogovora služe svojoj državi i da joj daju svoj život kao žrtvu, izražavajući na taj način svoju potpunu lojalnost. Sa završetkom rata, pobjedom saveznika i formiranjem parlamentarnih vlada kod liberala širom Evrope se pojavila nada u pobjedu demokratskih principa, prava pojedinca na slobodu ličnosti, savjesti i misli, slobodu vjeroispovijesti, na jednak tretman pred zakonom, te na eliminaciju feudalnih prava i privilegija – principa koji su bili nagoviješteni krajem rata. Istovremeno, očekivalo se da osnovna funkcija države bude provođenje prava naroda i unapređenje njegove slobode.

U skladu sa ovim evropskim tendencijama, u odgovoru na Adresu izaslanstva Narodnog vijeća SHS prestolonasljednik Aleksandar će reći: "Primajući to saopštenje uveren sam da ovim činom ispunjavam svoju vladarsku dužnost; jer njim samo privodim konačno u delo ono što su najbolji sinovi naše krvi, sve tri vere, sva tri imena, s obe strane Dunava, Save i Drine počeli pripremati još za vlade blaženih uspomena moga dede Kneza Aleksandra I i Kneza Mihaila, ono što odgovara željama i pogledima moga naroda, te u ime Nj. V. Kralja Petra I proglašavam ujedinjenje Srbije sa zemljama nezavisne države Slovenaca, Hrvata, Srba u jedinstveno kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca." A u daljem govoru kaže: "Veran primeru i zavetu koje imam od svog uzvišenog roditelja, ja ću biti kralj *samo slobodnim građanima* (podvukla S.D.) države Srba, Hrvata i Slovenaca, ostati uvek veran velikim ustavnim, parlamentarnim i široko-demokratskim načelima, zasnovanim na opštem pravu glasanja. ... U tome i svemu ostalom radu ja se nadam da će naš narod ostati do kraja složan i moćan, da će u nov život ući vedra i ponosita čela, dostojan postignute veličine i sreće koja ga očekuje."¹

Kako će bosanski radikali shvatiti to, od vladara obećano pravo na izražavanje "želja i pogleda naroda", kako će provoditi preuzetu narodnu volju, izražavanu putem svoga lista *Srpska riječ* i u kom diskurzivnom sklopu će se u ovoj političkoj novini naći 1914. godina i dešavanja u Sarajevu pokušat ćemo istražiti u ovom radu. Treba naglasiti da kao zadatak nije postavljena analiza predstavljene slike 1914. godine u *Srpskoj riječi*, nego predočenje elemenata koji su se pri podsjećanju na ovu godinu u političkoj djelatnosti Radikalne stranke u Bosni i Hercegovini koristili u

¹ *Adresa izaslanstva Narodnog vijeća SHS prestolonasledniku Aleksandru i njegov odgovor* – Građa o stvaranju jugoslovenske države, priredili Dr Dragoslav Janković, Dr Bogdan Krizman, Beograd, 1964, str. 675.

funkciji nacionalne mobilizacije srpskog naroda.

Vjerovatno je malo ko u Evropi očekivao obrt kakav se desio nakon rata – a to je da demobilizacija izvršena na ratištima nije značila i nacionalnu demobilizaciju. Čini se čak da se perspektiva gledana nakon rata činila prilično mutnom i da je u strahu od budućnosti nacionalizam shvaćen kao onaj najvažniji, neupitni segment "volje naroda" (suprotstavljen volji drugog i voljama drugih naroda), sposoban da ojača vlastiti nacionalni korpus i njime popuni duhovnu prazninu nastalu ratom. Privrženost i odanost prema državi kod mnogih vojnika širom ratišta u Evropi bila je identična privrženosti naciji. U primjeru bosanskohercegovačkih Srba to nije bio slučaj. Oni se nisu tokom rata borili iz uvjerenja, patriotizma i nacionalnog zanosa, već iz obaveze prema Monarhiji, provedene putem mobilizacija izvršenih tokom rata.² Nakon rata, volja srpskog naroda je sprovedena preko učešća bosanskohercegovačkih predstavnika u tijelima Države Slovenaca, Hrvata i Srba, a "glas naroda" se čuo organizovanjem narodnih vijeća, koja su "bez obzira na vjeru i pleme" proglašavali ujedinjenje sa Srbijom u brojnim gradovima i mjestima Bosne i Hercegovine sa izraženom srpskom većinom.³ Preuzimajući izražavanje narodnih stremljenja *Srpska riječ* će u uvodniku svog prvog broja izreći: "Ovaj veliki dan došao je, zahvaljujući nadčovječanskim žrtvama naše majke Srbije, koja nas je oslobodila. Mi smo slobodni. Slobodu nam je donio bijeli orao i mi treba da se pokažemo dostojni te slobode."⁴ Ono što je junačka i nepobjediva srpska vojska izvojštala krvlju svojih najboljih sinova mi treba da iskoristimo i da kulturno i ekonomski podignemo srpski narod..."⁵

Ono što je vidljivo samo iz ovih par redaka je postavljanje postulata, koji će biti karakteristični za buduće političko djelovanje stranke: stvaranje i osnaživanje članstva u nacionalnoj zajednici sa Srbijom, u kojoj se potvrđuje zajedništvo i nacionalni identitet, te preuzimanje odgovornosti za djelovanje u budućnosti, a koje će biti dostojan odgovor za žrtve date za slobodu i napredak nacije.

Kako je to radila *Srpska riječ*? Jedan od elemenata nacionalne mobilizacije je

² Zijad Šehić, *Prilog istraživanja vojske mostarskog dopunskog okruga u austrougarskoj epohi (1878-1918 godine)*, Hercegovina, 10, Mostar, 1998; Zijad Šehić, *Bosanskohercegovački zemaljski pripadnici u vojnoj organizaciji Habsburške monarhije 1878-1918*. (Doktorska teza. Filozofski fakultet, Sarajevo 2002).

³ Hamdija Kapdžić, *Pokušaj ujedinjenja Bosne i Hercegovine sa Srbijom u novembru 1918*, u: *Bosna i Hercegovina u vrijeme austrougarske vladavine*, Sarajevo, 1968, str. 277-279.

⁴ Ovaj motiv "iskupljenja" bosanskohercegovačkih Srba zbog učešća na "pogrešnoj" strani tokom rata pojavljuje se često u *Srpskoj riječi*; bio je izražen i u istupima velikodostojnika Srpske pravoslavne crkve u Bosni i Hercegovini. – *Vjesnik*, zvanični organ Srpsko-pravoslavnih crkveno školskih vlasti u BiH, god. IX, br. 5, 1. maj 1919.

⁵ *Naš list, Srpska riječ*, br. 1, 2/15. mart 1919.

naglašavanje/uspostavljanje starog/novog memorisanja žrtve za nacionalnu slobodu, a vezano za hrišćansku tradiciju. Sjećanje na žrtve date na oltar slobode nije bilo teško proizvesti, povezati ga sa starim vjerskim praznikom, vjerskom simbolikom ga ojačati i staviti u funkciju nacionalne promocije. I sam pucanj ispaljen iz pištolja Gavrila Principa na Franca Ferdinanda zbio se na Vidovdan. Time je nastavljen već uspostavljen kontinuitet žrtvovanja i herojskih podviga na ovaj hrišćanski praznik i pominjanja svih onih koji su, ma kada, živote svoje dali za vjeru i otadžbinu. Osim toga, potvrđen je kult kneza Lazara Hrebljanovića, predvodnika hrišćanske vojske u bici na Kosovu koji obuhvata i sve pravoslavne hrišćane koji su pali za hrišćansku vjeru.⁶ Činom Gavrilovog pucnja i bosanski Srbi su dali doprinos hrišćanskom žrtvovanju za vjeru, srpski narod i domovinu i na taj način ušli u red onih koji zaslužuju da ih "majka Srbija" primi pod svoje okrilje. *Srpska riječ* prenosi dio atmosfere sa "veličanstvenog parastosa" iz Sarajeva, održanog 16. marta 1919., sa službom organizovanom "svima poginulim i umrlim u ratu oficirima, činovnicima, podoficirima i vojnicima II armije". Ovom svečanom činu su pored vojvode Stepe Stepanovića, u pratnji majora N. Spasojevića prisustvovali i A. Šola, predsjednik vlade, povjerenici Savić, Žakula, Grđić, Jelić i Dimović i ostali članovi iz političkog vrha. Visokopreosvešteni mitropolit zvorničko—tuzlanski I. Radonjić je "zvučnim svojim glasom i biranim riječima u kićenom govoru odao počast poginulim junacima mile nam majke Srbije, koji svoje dragocjene živote dadoše kao cijenu da ujedine cio srpski narod; ganutljivo zablagodari i zahvali preostalim u životu i za teške borbe srpskim oficirima i vojnicima, koji junački pretrpiše sve borbene patnje na balkanskim ratištima i doniješe nama, zarobljenoj braći svojoj, od Kosova željenu slobodu." Ovim činom je još jednom potvrđena uloga srpske pravoslavne crkve u izgradnji srpske nacionalne misli i u Bosni i Hercegovini, te potvrđena njena veza sa političkim i vojnim strukturama. Okosnica ovog pomena u kome se navodi Kosovo, a kontekst podrazumijeva i Vidovdan, "počivala je na težnji da se istorijsko iskustvo u povezivanju vojnih i verskih ideja uključi u zvaničnu nacionalnu ideologiju, a počivala je na kultu mrtvih vojnika," a Bosna, i samo Sarajevo ga je dalo.⁷ *Srpska riječ* nastavlja i u sljedećim brojevima: "Srpski narod stolecima je verovao, da je iz svake kapi krvi, koju prosuše kosovski junaci nicao čudan cvet, i da će doći jedno vreme, kad će srpska kolevka, da odnjiše gorde i neslomljive vitezove iz čije će krvi, da nikne sloboda. I zaista jednog velikog dana poleteše beli orlovi, oslobodiše

⁶ Miroslav Timotijević, *O proizvođenju jednog nacionalnog praznika: spomen dan palima u borbama za otadžbinu*, Godišnjak za društvenu istoriju, god. IX, sv. 1-3, Beograd, 2002, str. 73.

⁷ M. Timotijević, ib. str. 75.

grob Milošev, prestonicu Dušanovu i kolevku kraljevića, ... Pred našim očima ukaza se sloboda velika i svijetla. Njeno vedro čelo bijaše ukrašeno najljepšim vencom, čiji cvetovi kanda su kidani u carstvu poezije, gdje Obilić nad senama vlada. Pun velikih osećaja, blagodarni Srbin seća se onog Božanskog brata, što se zove Srbija i dolazi do uverenja, da su oni divni cvetovi duše njene najmilije i najbolje dece. Postepeno počinje da pojima svu nedostižnu veličinu svetih žrtava; oseća svoje ništavilo⁸. Mrtvi su ponovo bili moćniji od živih, te je slavljenje i pominjanje žrtava, obilježavanje spomen dana bila neupitna i neosporna vrijednost u funkciji jačanja srpske nacionalne misli. Usvajanje zvaničnog spomen dana palim za slobodu, državu, naciju bilo je u potpunosti identično sa tadašnjim evropskim kretanjima i odlikovalo je kako mlade nacionalne države, tako i one koje nisu imale potrebe za uspostavljanje svoga nacionalnog identiteta.⁹

Drugi momenat kojem je *Srpska riječ* ukazala pažnju u svojoj misiji osvještavanja naroda i brige za njegovu volju i njegov srpski nacionalni identitet takođe je bio evropski trend nakon Prvog svjetskog rata. To je bila briga oko uspostavljanja novih nacionalnih simbola, tj. u ovom slučaju briga se prvenstveno zasnivala na akciji uklanjanja simbola Monarhije koji su uredništvo, a i "čitav srpski narod" podsjećali na robovanje "crnožutom austrijskom režimu". Ne ulazeći u problematiku o natpisima po javnim sarajevskim zgradama, zaostalom činovništvu, upotrebi njemačkog jezika u javnim ustanovama, progonu stranaca i svakodnevnoj hajci u redovima ove novine, što je uvijek bilo iskorišteno za spominjanje denuncijacija nevinih Srba tokom rata, njihove patnje, podnesenih žrtava, za podsjećanje na surovo ponašanje prema Srbima, na razna nedjela pojedinaca i vlasti, a koje je vodila "silna mržnja na srpsko ime i težnju oslobođenja" i po riječima okrivljenih za djela učinjena "po svetoj dužnosti, koja niče iz zakletve prema vladaru i iz pravog rodoljublja"¹⁰, ovdje ćemo se na trenutak zadržati na onom što je bio centralni simbol i predstava zla, vezana za atentat i Sarajevo 1914. godine – a to je spomenik Francu Ferdinandu, smješten na početku Latinske ćuprije.¹¹ U šestom broju *Srpske riječi* izaći će vijest: "Juče je konačno odstranjen i posljedni trag spomenika, koji je podignut na mjestu, gdje je narodni heroj Princip izveo atentat na pok. Franju Ferdinanda. Bista je poslata pokojni-

⁸ "Slava herojima", *Srpska riječ*, br. 2, 4/17. mart 1919.

⁹ Olga Manojlović-Pintar, "Blago i njiima jer su slavno pali za otadžbinu, kralja i slobodu": kult palih vojnika u Italiji i Jugoslaviji godinama između dva svetska rata", *Godišnjak za društvenu istoriju*, god. IX, sv. 1-2, 2002.

¹⁰ "Provokacija", *Srpska riječ*, br. 5, 7/20. mart 1919.

¹¹ O sudbini spomenika poseban je rad na okruglom stolu pod nazivom "Sarajevo 1914. – devedeset godina poslije", održanom 28. juna 2004. izložila gđa Indira Kučuk-Sorguč.

kovoj familiji u Konopište, a stubovi i sve ostalo pohraniće se u muzeju." Da bi anulirali moguće kritike dalje se navodi: "Dok su u Zagrebu svi grbovi, ploče i emblemi, koji nas posjećaju na ropstvo u mjesecu novembru skinuti, kod nas ima i još austrijskih grbova i emblema (Pošta, ploča u "Napretkovoju palači" i t.d.) osim toga na mnogo mjesta vide se njemački natpisi, koji se moraju smjesta odstraniti, jer zbilja krajnje je vrijeme da se satre svaki spomenik robovanja."¹² Obzirom da štura vijest nije dovoljna za evokaciju bola i ponosa kod naroda, "koji je mali po broju, ali velik po slavi", epskim vibracijama i u poetskom maniru *Srpska riječ* je par brojeva prije nagovijestila ovaj događaj, štampajući pjesmu Nikole Kašikovića, napisanu u *ze- ničkoj tamnici 1917. godine, koji svojim vizionarskim slikama proriče bolju buduć- nost za srpski narod*:

Spomenik

*Čudim se, čudim Sarajevo milo,
naše
Ko u prvom l'jetu uplašeno tiče,
Na onome mjestu, kog s' najviše
plaše
Kako preko noći tu spomenik niče.*

*Prvi ti spomenik, dižu ga dušmani
Najvećem krvniku novoj srpskoj
slavi,
koga Princip slavni, na Vidovdan
sami
Sa zemljicom crnom junački sastavi.*

*Pa kako su jadni pohitili samo
Kao labud pjesmu da ispjeva svoju,
Kratki su im danci to već i mi
znamo
Spremaju se skoro vječnome pokoju.
A spomenik, misle, ostaće i tada
Kad kom te srpske u Sarajevo stignu,
Neće mirovati duša njina mlada,*

¹²"Skidanje spomenika", *Srpska riječ*, br. 6, 8/20. mart 1919.

Dokle ga bombama u vazduh ne dignu.

A na tom će mjestu nov spomenik

nići

Junačkom Principu s drugovi

ostali

Slobodan će narod taj im spomen

dići,

Što su kao žrtva za slobodu pali.¹³

Težinu ovim stihovima dala je i sudbina njihovog pisca Nikole Kašikovića, uglednog sarajevskog učitelja, srpskog nacionalnog radnika, urednika i vlasnika *Bosanske vile*, "lista za zabavu, pouku i književnost". Porodična tragedija ovog srpskog učitelja bila je prouzrokovana sudskim procesom u kome su od austrougarske vlasti 1914. godine bili osuđeni on, njegova žena i sin, ali sa okrutnom presudom u kojoj se traži da majka gleda vješanje sina.¹⁴ U navedenoj pjesmi je zgusnutom emocijom ponuđeno nekoliko elemenata koji za potrebe široke nacionalne mobilizacije pružaju poželjnu sliku sebe. Srpski narod je ponižen, mučenik, žrtva krvnika koji veliča svoju snagu, moć; tu je junak Princip koji u defanzivnom aktu uništava svog krvnika, on je junak jer brani čast svog naroda na Vidovdan i upisuje se kao žrtva koja pada za nacionalni ideal – slobodu. Svi elementi stereotipa nacionalističke ideologije su bili prisutni u pjesmi i upotrebljivi za *Srpsku riječ*.

Treći momenat koji ćemo ovdje ponuditi otvara mogućnost za dalje analize metoda nacionalne mobilizacije. Naprijed iskazani patriotizam, poduprijet nacionalnim zanosom i uvjerenjima u pravednost borbe proizveo je iracionalne i mitske osobine nacionalizma, koji stavljaju naglasak na jedinstveni kvalitet i istoriju srpskog naroda, a što je odlika i svih drugih nacionalizama, i pruža mogućnost za diskreditovanje protivnika svih mogućih profila. Dakle, gdje je *Srpska riječ* vidjela protivnika, gdje je tražila i našla krivca za sve patnje srpskog naroda 1914. godine? U svom četvrtom broju donosi tekst pod naslovom "Odgovornost krivaca" u kome govori o formiranju komisije za ratnu odgovornost i navodi 30 glavnih tačaka optužbe protiv njemačke vojske.¹⁵ Ali ta vijest i djelatnost neke komisije činila se prilično neopipljivom i

¹³ *Srpska riječ*, br. 3, 5/18. mart 1919.

¹⁴ T. Kruševac, *Bosansko-hercegovački listovi u XX veku*, Sarajevo, 1978, str. 317, navedeno prema: Milorad Ekmečić, *Žalosna baština iz godine 1914*, u: Milorad Ekmečić, Đorđe Mikić, Dragoljub Živojinović, Nikola B. Popović, *Politički procesi Srbima u Bosni i Hercegovini, 1914-1917*, Laktaši, 1996, str.10.

¹⁵ *Srpska riječ*, br. 4, 4/19. mart 1919.

nestvarnom kako prisutnom narodu tako i njegovoj želji da krivca kazni, jer "Niko u Bosni nema razloga da se krivci zabašure, mi svi želimo, da se tačno zna ko je kakav bio, bez ikakva obzira na ljude, svi mi želimo, da se prljavi tipovi izbace iz svih narodnih redova – pa kada je eto tako, čemu ovo čudnovato i neobjašnjeno otezanje?"¹⁶ I da ne bi bilo otezanja glavni krivac je uskoro nađen. Ne treba biti zlonamjieran pa ne spomenuti i kratke vijesti o prijašnjem policijskom činovniku Trojeru, pa Forstmajster Mih., o sudiji iz banjalučkog veleizdajničkog procesa Majeru Hofmanu, sarajevskom zubaru dr. Gereu, advokatskom kandidatu dr. Kenigu, finansijalnom respicijentu Julius Erenfeldu itd., čija su se imena našla u rubrikama "Domaće vijesti" i "Sarajevske vijesti" zbog raznih vrsta nedjela. Čak ni sudski proces Vancašu nije zaslužio veći font slova i više prostora od uobičajenih vijesti o cijenama sa sarajevske tržnice. Glavni krivac je uveden na mala vrata, ali već u prvom broju radikalskog glasila i to u tekstu "Jedna interesantna parnica", zauzimajući jednako mjesta kao i sve druge vijesti. U tom tekstu se kaže sljedeće: "U svoje vrijeme tužila je Jelena Tandarić upraviteljica djevojačke škole Sofiju Milunića, što je u dućanu gđe Štern potvoriła gđu Tandarića, da je učestvovala kod demoliranja srpskih radnji i kuća u godini 1914, time da je gđa Milunić počinila prestupak iz & 441 k.z. (Neosnovano okrivljenje zbog kakvog zločinstva ili prestupka)" i td.... Kraj teksta kaže: "Sud je došao do uvjerenja da je tuženoj uspjelo dokazati istinu, tužbu je odbio i tuženu riješio krivnje. Gđa Tandarić gonila zeca, pa istjerala lisicu!" Da se to zaista desilo pokazalo se par mjeseci kasnije. Vijest iz *Srpske riječi* br. 67. govori o početku rasprave protiv gđe Tandarić, kao saučesnika u pljačkama godine 1914. i navodi: "Interesovanje je veliko u Sarajevu. Sila svijeta došla je na raspravu." Kako i ne bi kada je to "jedan neobičan proces. Prvi put da se kod nas optužuje jedna žena, Bosanka, da je vršila krivična djela, koja i muškarcima rijetko pristaju, a najmanje jednoj obrazovanoj, inteligentnoj ženi, na uglednom položaju" Samo radi usporedbe, ovaj tekst pod nazivom *Sarajevski događaji od 1914. pred sudom (Rasprava protiv gđe Tandarić)* zauzeo je trećinu naslovne strane i isto tako trećinu druge stranice sa ogromnim slovima u naslovu. Ovakav naslov isto tako sugerise čitaocima da u tekstu koji slijedi mogu saznati sve što se desilo u Sarajevu te 1914 godine. Važnost ovog događaja za sarajevsku čaršiju potvrdit će i ostali nastavci, ukupno njih šest, koji će ponekad zauzimati i više prostora u *Srpskoj riječi*, nego što je to slučaj sa prvim nastavkom.

Kako i ne bi kada "tuži državni tužitelj Jelenu Tandarić, suprugu Ante, (dugogodišnjeg predsjednika hrvatskog kulturnog društva "Napredak" – op. S.D.) rođ. Eleđović, 47 godina, iz Doca, kotar Travnik, rimokatoličke vjere, udatu, majku 2 djece, direktoricu, pismenu i neporočnu, da je na 29. juna 1914. u Sarajevu izjutra pred

¹⁶ "Spisi iz crnog kabineta", *Srpska riječ*, br. 5, 7/20. mart 1919.

katoličkom katedralom, u društvu sa više gospođa, u namjeri da ošteti građane srpsko-pravoslavne u Sarajevu poticala rulju nepoznatih, da idu razbijati i uništavati srpske radnje i stanove, te dok im je jedna gospođa predala sliku austrijskog cara Franje Josifa, da je pred sobom nose, i jedna djevojka donosila pića, ona im je govorila da pjevaju "Bože, živi", te je rulja nosila carevu sliku i pjevajući carevu himnu prema uputama, udarila na srpsku osnovnu školu i druge srpske radnje i stanove, te uništavajući i razbijajući sve, zlobno oštetila tuđe vlasništvo, a osim toga je još naročito oko 9 sati, mašući i vičući rulji koja je navalila na Srpsku Centralnu Banku, i pred podne, plješćući i vičući "bravo" rulji, koja je navalila na dućan Dušana Srškića poticala istu pohvalom da zlobno ošteti iste, te je savjetom upućivajući i pohvalom zametnula gornje djelo i pomagala da se izvrši; za tim je u društvu s ruljom kod razvaljivanja radnje Dušana Besarovića, derući s drugima robu, koju su drugi iz radnje izbacivali, te kod razvaljivanja radnje Sime Prnjatovića, režući s ruljom štofove, dodavajući drugima makaze i vičući "samo uništite, ništa ne uzimati" i sama zlobno oštetila Simu Prnjatovića i Dušana Besarovića na imovini a otuda kao i od postupanja rulje mogla nastati opasnost za život, zdravlje i tjelesnu sigurnost ljudi u većoj mjeri za tuđe vlasništvo, te je uistini nastala nezgoda u većoj mjeri za tuđe vlasništvo, a ujedno je pozivala, poticala i nastojala zavesti na neprijateljstvo protiv srpskog dijela gradanstva, čime je počinila **zločin javnog nasilja** i sukrivnje u tom zločinu iz & 9., 161sl, 1, b 162/II k.z. i prestupak na & 332 k.z. kažnjivo po & 162/II obzirom na & 66, 69. Na raspravu su pozvana 92 svjedoka. Pošto je pročitana optužnica i obrazloženje predsjednik je počeo da ispituje opštuženu. Gđa Tandarić opočinje svoj iskaz, da će samo ponoviti sve ono što je kazala na policiji i na istrazi kod suda. Odmjernim, vrlo opreznim i *malo umiljavajućim govorom* (op.-S. D.) ubjedljivo tvrdi, da se svega tačno sjeća šta je kritičnog dana radila." Dok se to dešava, po pisanju reportera – "Muž Ante plače."

Svjedokinjama je o krivnji optužene "pokojna majka pričala", jedna od njih "pada u – protuslovlja i ramlje u iskazima". (...) "O tome događaju pripovjedala je svjedokinja sestri modistice gđe Živković. Sa istom je otišla do gđe Živojinovičke te je i njoj ispričala slučaj i kao neobičnu pojavu spomenula..."

Svjedoci se po pisanju *Srpske riječi* drugačije ponašaju – "nije mu poznato", "nije ništa vidio", "ne sjeća se kakva je bila masa razbijača, i da li je bilo među njima inteligencije. Zna samo da je bilo i ženskih", "govori dovoljno u prilog optužene" ili "mnogo tereti optuženu".

Iskazi svjedoka i svjedokinja jasno govore o tome gdje leži racio, te se ženski iskazi smatraju ozbiljnim samo ukoliko "Za optuženu veli, da je bila patriotkinja, Austrijanka." Čak se prenijela izjava gđe Marice Prnjatović: "Jao meni i moje četvero djece, dok joj je Maričića odgovorila "Beštijo jedna, a naše troje – misleći

na Ferdinandovu djecu". U broju 85. od 10. jula 1919. u tekstu "Spasavanje gđe Tandarić" *Srpska riječ* donosi: "Žalosna je pojava, što to društvo prijateljica, koje su imale moćnog uticaja kod bivše austrijske vlade, kao i gđa Tandarić, nikada ne pokazale svoja humanitarna osjećanja ni prema nevinoj srpskoj djeci, koja su u apsu umirala, a danas se zauzimaju za jednu osobu, na čijem bi "apsu" mnogi naši opljačkani slobodni građanin pozavidio".

Da nije slučajno da se ovolika pažnja poklanja sudskom procesu ženi, govori rubrika *Ženski svijet* prisutna od prvog broja lista. U članku iz prvog broja navodi se da "U ovim uslovima opšte društvene poremećenosti osjeća se neka naročita težnja u ženskom svijetu da se oslobodi od izvjesnog tereta tradicionalnog i naslijeđenog" Dušebrižnički se podsjeća na prirodnu ulogu žene i njenu funkciju u društvu. Ono što izgleda najviše brine *Srpsku riječ* je to da: "Govori se mnogo o individualnoj slobodi i zaboravlja se da nijedna ličnost sama za se ne može da postoji, ne može da daje novog života, da je upućena na drugu ličnost – muškarac na ženu a žena na muškarca – a tijekom se već stvara društvo. Govori se mnogo o individualnoj slobodi a zaboravlja se da ta individualna sloboda zadovoljenja prohtjeva *negira društvo, negira stvaranje, koči obrazovanje novoga života novoga društva*. Stvorene su nove maksime i zakoni o saobraćaju između muškarca i žene, *negativne i destruktivne za stvaranje novih života* (op.- S.D.), a umorni svijet od rata iz kukavičluka ili iz potpune klonulosti i neznanja prima stvorene maksime i propise instiktivno ne ispitujući njihovu vrijednost."¹⁷ Još jednom se "Srpska riječ" pokazala budnom i opravdala svoje obećanje i obavezu da bdije nad sudbinom (srpskog) naroda.

Iz teksta proizilazi da su zahtjevi za ženskom ravnopravnošću, koji su odlikovali i bosanskohercegovačko društvo nakon Prvog svjetskog rata, u krilu jedne konzervativne partije, u jednom patrijarhalnom društvu, viđeni kao istinska opasnost za tradicionalne postulate porodice, društva i nacije. Trebalo je izbjeći liberalne ideje kojim su isticane lične slobode, pa i slobode žene, jer su one prepreka nacionalnom jačanju. Trebalo je kazniti, pa i novinskim komentarom, ne samo izdajnike, već i indiferentne – nezainteresovane, pasivne, ili nedovoljno nacionalno aktivne, jer su protiv volje mase, suprotstavljeni naciji, nacionalnoj snazi, suverenitetu. Procesom diskreditacije imenovanih krivaca, a u ovom slučaju žene, predupređuju se i moguće devijacije i u vlastitom nacionalnom korpusu.

Na kraju izlišno pitanje - zašto Tandarićka? Zato što je nekad bila moćna, a njena moć je sa Monarhijom srušena; zato što njena krivica potvrđuje "našu" ispravnost, žrtvu i nevinost; zato što njen angažman nije predviđen kao ženski angažman jer je politika, rat i junaštvo kao i uzaludno žrtvovanje muška stvar; zato što njen muž

¹⁷ *Srpska riječ*, br. 1, 2/15. mart 1919.

plače, a "mi" nikad ne plačemo, jer su "svašta radili Srbima a ipak nijedan Srbin nije se ponizio, nije molio milost, nije zaplakao".

Negativna slika "drugog" u ovom slučaju je bila potpuna. Vlastiti nacionalni identitet je pozitivnom slikom trebao biti očuvan, učvršćen i potvrđen. *Srpska riječ* je dala sve od sebe da to tako bude i da izvrši voljom naroda nacionalnu mobilizaciju. Ali njena djelatnost nije ipak bila samo njena - ona je naučena od Evrope i na taj način je još jednom bilo potvrđeno njeno prisustvo u bosanskohercegovačkom društvu. ■

"SRPSKA RIJEČ" AND 1914 – A SYSTEM OF NATIONAL MOBILIZATION

Summary

After The World War First system of national mobilisation can be followed in pages of The "Srpska riječ", a paper published by Radicals in Sarajevo. The article analyse some of elements which have been used to gathering of Serbian people in Bosnia and Herzegovina and strengthening their national identity. The assassination an archduke Ferdinand and events after that were always a motive for reminiscence on serbian sufferig in B&H during the War.

The "Srpska riječ" had official introduced The St. Vitus's Day as a day of remembrance for those fallen in the struggle for the homeland. In this way The Paper had confirmed national community with Serbia.

The removal of symbols of Monarchy was "the task" for "Srpska riječ", too. The main one was a monument of The Archduke and his wife Sofia.

Significant patience in The Paper was pointed out a trial in wich one reputable lady was accused as a participant in destroying of Serbian property in Sarajevo after the assassination in June 1914. ■

(Translated by Sonja Dujmović)